

דסובר דמלקין לאשה שלובשת תפילין...⁷¹ יתר על כן, כבר הדגיש בעל שרי חמד, אם התורה אוסרת על אשה להניח תפילין, כיצד לא מיחו בידה של מיכל בת שאול? כלום ייתכן שהחכמים לא ידעו על איסור דאורייתא?⁷² לבסוף, כדאי להוסיף ש'איסור' זה אינו נזכר בכתבי הגאונים או הראשונים, וממילא אין בכוחו של התרגום לסתור את דעת הבבלי ואת דעת רוב הפוסקים.⁷³

ה. האם נשים נהגו אי-פעם להניח תפילין?

ראוי עתה לבדוק אם נשים, פרט למעשה המיוחס למיכל בת שאול, נהגו להניח תפילין? 1. אגדה נפוצה היא כי בנותיו של רש"י נהגו להניח תפילין, אך לא עלה בידינו למצוא לכך שום סימוכין.

2. משתמע מדברי השר מקוצי (רבי שמשון בן שמשון מקוצי) כי נשים נהגו להניח תפילין בצרפת במאה השלוש עשרה. הוא משיח זאת לפי תומו, בדברו על ברכת ההלל בראש חודש. הוא פוסק שיש לברך על ההלל בראש חודש אף-על-פי שקריאת הלל בראשי חודשים היא מנהג בלבד:

דלא הוה ברכה לבטלה, כיון שרוצה האדם להתחייב בה מידי דהוה אלולב ואתפילין דהני נשי מברכות, אף על פי שאינן חייבות ולא מחינן בהו.⁷⁴ כיון שהשר מקוצי נוקט בזמן הוה, ולא עוד אלא שהוא מזכיר לולב ונשים אכן נהגו לברך על הלולב בימיו — נראה שנשים בתקופתו הניחו תפילין, והסתמכו בלי ספק על רבנו תם או על כמה מן הראשונים האחרים שנזכרו לעיל.

3. יש סיפור נפוץ כי פאצוניא, אשתו הראשונה של רבי חיים בן עטר, 'היתה מתעטפת בטלית ולובשת תפילין כמיכל בת מלך הראשון לישראל'.⁷⁵ רבי יעקב משה טולידאנו, אחד ממספרי הסיפור, העלה את השאלה ההלכתית: 'ואיך אם כן רב וגדול כבעל האור החיים לא מיחה באשתו על זה?'⁷⁶ מקור מאוחר אחד אף הרחיב את הסיפור לשתי נשותיו של רבי חיים בן עטר!⁷⁷ אבל לאמיתו של דבר סיפור זה אינו אלא אגדה. הוא מופיע בדפוס לראשונה בשנת 1889, למעלה מ-145 שנה לאחר מותו של רבי חיים בן עטר, ובספר

פעלדער, יסודי ישורון, חלק א, טורונטו תשי"ד, עמ' 92 (הוא ככל הנראה טעה בהבנת שרי חמד מכיון שהוא לא ראה את בית הלל ואת פתח הדביר כמו עיניו).

71 מלקות הן העונש הרגיל לאדם שעובר על מצוות לא תעשה — ראה רמב"ם, הלכות סנהדרין פי"ח ה"א.

72 במקום הנ"ל (לעיל, הערה 70) וראה הדיון שם וכן בקונטרס הכללים, מערכת ט"ת, כלל טו.

73 ראה הספרות שהובאה לעיל, הערה 56.

74 דבריו מובאים בשלושה מקומות — ראה לעיל, הערה 45. אני מצטט מהמקור השני.

75 אברהם הלוי אבן שושן, מעשה הצדיקים, ירושלים תרמ"ט, דף א ע"ב; יעקב משה טולידאנו, נר המערב, ירושלים תרע"א, עמ' 155; ראובן מרגליות, תולדות רבינו חיים אבן עטר, לבוב תרפ"ה, עמ' 45 והערה 16; פרומקין-ריבלין, תולדות חכמי ירושלים, כרך ג, ירושלים תרפ"ט, עמ' 12 בתוספת של ריבלין; מרדכי מרגליות, אנציקלופדיה לגדולי ישראל, כרך ב, תל-אביב, 1973, טור 525; יעקב גליס, אנציקלופדיה לתולדות חכמי ארץ-ישראל, כרך א, ירושלים 1974, טור ש"צ.

76 ספר ים הגדול, קהיר תרצ"א, סימן מ.

77 ספר מסעות ירושלים, ירושלים תשכ"ג, עמ' צב, הערה ז.

‘מעשה הצדיקים’ שיש בו כמה מעשיות דמיוניות על רבי חיים בן עטר, ללא שום ביסוס עובדתי.⁷⁸

4. המקרה היחיד של אשה שהניחה תפילין לפני זמננו שתועד כראוי, הוא זה של חנה רחל ווערבאכער, ‘צדקת’ בת המאה התשע עשרה שנודעה לימים בכינויה ‘די לודמירער מויד’ (‘הבתולה מלודמיר’). פעם אחת, כשהיתה חולה מאוד, התעוררה ואמרה לאביה: ‘אבא, זה עתה הייתי בבית דין של מעלה, ונתנו לי נשמה חדשה, נשמה גדולה ורוממה’. לאחר החלמתה, היא התחילה להתנהג כגבר. היא הניחה תפילין, התעטפה בטלית ובילתה את כל ימיה בתפילה ובתלמוד תורה.⁷⁹ אולם אין בכך דוגמא לאשה בת זמננו, שהרי ראתה עצמה כגבר.⁸⁰ אבל בימינו נשים רבות מבקשות להניח תפילין כנשים דווקא,⁸¹ ממש כפי שנשים רבות קיימו מעשהז”ג כגון לולב וסוכה במשך מאות בשנים.

1. סיכום

לאור הסקירה דלעיל נוכל לומר כי קיים בסיס הלכתי איתן להתיר הנחת תפילין לנשים. המשנה פוטרת נשים מהנחת תפילין, אך המכילתא והבבלי רואים את המעשה של מיכל בת שאול בעין יפה ורק רבי אבהו בירושלמי התנגד.

בימי הביניים תמכו כמעט כל הראשונים בקיום מעשהז”ג בידי נשים, בברכה (הרז”ה, רבנו תם, רשב”א ואחרים) או בלעדיה (רש”י, רמב”ם ואחרים). ארבעה ראשונים התירו באופן ספציפי את קיום המצווה של הנחת תפילין בידי נשים בברכה (רבנו תם, השר מקוצי, ר’ זרחיה הלוי והרשב”א). רק מקצת ראשונים אסרו את הנוהג הזה. הראב”ד פסק כרבי יהודה, שאסר לנשים לקיים מעשהז”ג בהתעלמו מן הכלל שהלכה כרבי יוסי שנימוקו עמו.

78 ראה מעשה הצדיקים הנ”ל (לעיל, הערה 75), ב ע”ב-ג ע”א לסיפור פגישתו של ר’ חיים בן עטר עם שבת ענקים מצאצאי עשרת השבטים.

79 תודותי לאבי מורי הרב נח גולניקין שסיפר לי לראשונה על הבתולה מלודמיר. הציטוט נלקח מש”א הורודצקי, החסידות והחסידים, מהד’ ג, חלק ד, תל-אביב תשי”א, עמ’ ע. ויש עליה ספרות עניפה. ראה מיכאל לוי ראדקינסזאהן, תפלה למשה: תולדות התפילין וקורותיהן, פרעסבורג תרמ”ג, עמ’ 48, הערה 1; צ”ל מקלר, פון רבינס הויף, כרך א, ניוירוק, 1931, עמ’ 235–236; משה פיינקינד, פרויען רביים און בארימטע פערזענליכקייטן אין פוילן, ווארשא 1937, עמ’ 31–36; מרדכי ביבר, ‘העלמה מלודמיר’, רשומות, סדרה חדשה, כרך ב (תש”ו), עמ’ 69–76; יוחנן טברסקי, הבתולה מלודמיר, ירושלים 1949 (רומן שלם עליה!); אפרים טובנהוויז, בנתיב היחיד: חיי חולם ולוחם בעיר המקובלים, חיפה תשי”ט, עמ’ 37–41; יודאיקה, כרך 11, טורים 553–554; שלמה אשכנזי, דור דור ומנהגיו, תל-אביב תשל”ז, עמ’ 248–252; Ada Rapoport-Albert, ‘The Maid of Ludmir’, Kabbalah: a Newsletter of Current Research in Jewish Mysticism, Vol. 2, No. 2 (Spring/Summer 1987), pp. 1–3; Ada Rapoport-Albert, ‘On Women in Hasidism, S.A. Horodecky and the Maid of Ludmir Tradition’, in Ada Rapoport-Albert and Steve Zipperstein, eds., Jewish History: Essays in Honor of Chimen Abramsky, London, 1988, pp. 495–525; Gershon Winkler, ‘They Called Her Rebbe’, Moment, Vol. 18, No. 6 (December 1993), pp. 56–57 and 98–100.

80 והשוה לדעות המקובלים המובאות בכף החיים הנ”ל (לעיל, הערה 70).

81 לעדיות ימינו ראה Susan Grossman in Ellen Umansky and Dianne Ashton, eds., Four Centuries of Jewish Women’s Spirituality, Boston, 1992, pp. 279–282; Dvorah Weisberg, Daughters of the King (63 הערה), pp. 282–284; Women’s League Outlook, Vol. 64, No. 2 (Winter 1993), pp. 13–17.

אולם דעת הראב"ד לא קיבלוה הפוסקים שלאחריו. מהר"ם, לעומת זאת, התיר לנשים לקיים מעשהז"ג, אך אסר עליהן להניח תפילין מסיבה 'שאינן יודעות לשמור עצמן בטהרה/בנקיות'. שיטה זאת אומצה על-ידי הרמ"א והפוסקים כמותו. ברם, ראינו כי דעתו זו של המהר"ם סותרת את ההלכה שבתלמוד הבבלי ואת רוב הראשונים. יתרה מזאת, אם המהר"ם אכן דיבר על נקיות פיזית, הרי שקביעתו אינה תקפה עוד, שהרי בימינו נשים מקפידות על נקיון גופן יותר מגברים!⁸² לבסוף, ראינו שהרמ"א סותר את עצמו בעניין הנדון.

ההלכה מספקת לנו, איפוא, ראיות למכביר להתיר לנשים להניח תפילין, כפי שנהגה מיכל בת שאול בשעתה, ואין אנו מוחים בידן. כמובן שעליהן לנהוג באותה כוונה הנדרשת מגברים ובכפוף לאותן הגבלות החלות עליהם.⁸³

אוצר החכמה

1234567

1234567

1234567

82 וכך הדגיש אליעזר ברקוביץ הנ"ל (לעיל, הערה 67), עמ' קצד ובספרו הלועזי (שם).

83 תוספת בשעת הגהה: היו נשים נוספות שהניחו תפילין לפני ימינו. ראה אלכסנדר מארכס בתוך: ספר היובל לכבוד לוי גינצבורג, חלק עברי, נירק, תש"ו, עמ' רצ"ד לרמז סתום על שתי נשים שהניחו תפילין באיטליה סביב שנת 1546. וראה יוסף הגלילי, השומרים לבוקר, מירון, תשנ"ב, עמ' 156-157 על הרבנית שלומצה שהניחה תפילין והתעטפה בטלית בתחילת המאה העשרים במזרח אירופה ולאחר מכן בארץ ישראל (וראה שם, עמ' 157-160 לתיאור נוסף של הבתולה מלודמיר).